

JAROSŁAW KACZMAREK

MEZOSTRUKTURA GOSPODARKI POLSKI

w okresie transformacji

uwarunkowania • procesy • efektywność

Difin

**MEZOSTRUKTURA
GOSPODARKI
POLSKI**
w okresie transformacji

Recenzent
Prof. zw. dr hab. Władysław Janasz

Publikacja dofinansowana ze środków
Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

Copyright © by Difin SA
Warszawa 2012
Wszelkie prawa zastrzeżone.
Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie
całości lub fragmentów niniejszej pracy
bez zgody wydawcy zabronione.

Redaktor prowadząca
Maria Adamska

ISBN 978-83-793 -443-1

Printed in Poland
Difin SA
00-768 Warszawa, ul. F. Kostrzewskiego 1,
tel. (22) 851-45-61, (22) 851-45-62, fax (22) 841-98-91
Wydanie pierwsze, Warszawa 2012
Skład i łamanie: Poligrafia – Fotoskład, tel. 609-10-10-15
Wydrukowano w Polsce

Wstęp	9
1. Zmiana systemu ekonomicznego jako podstawa transformacji gospodarki Polski oraz zapewnienie jej efektywności i trwałego rozwoju	19
1.1. Istota transformacji gospodarczej w ujęciu teorii systemów ekonomicznych i polityki ekonomicznej	19
1.2. Cechy transformacji gospodarczej i wyznaczniki jej celów	24
1.3. Uwarunkowania procesu zmian a model transformacji i docelowy kształt systemu	30
1.4. Transformacja a tranzycja – problem ciągłości procesu i jego ocena makroekonomiczna	33
2. Rozwój w ujęciu efektywności i kreowania wartości jako celów działania oraz dokonywanego pomiaru ekonomicznego	40
2.1. Rozwój jako nadrzędny cel działania – warunki oraz czynniki rozwoju i jego mierniki	40
2.2. Efektywność i wartość w aspekcie pomiaru ekonomicznego oraz oceny wykorzystania posiadanych zasobów	46
2.3. Kwantyfikacja efektywności w ujęciu kategorii wartości i jej kreowania	51
3. Cechy i zadania oraz uwarunkowania węzłowych procesów służących realizacji celów transformacji gospodarczej	59
3.1. Istota i przesłanki wyodrębniania struktur oraz cele przemian strukturalnych	59
3.2. Procesy restrukturyzacji w płaszczyźnie transformacji gospodarczej	71
3.3. Zdolność absorpcyjna, adaptacyjna i innowacyjna jako charakterystyka konkurencyjności	81
3.4. Kryzys i zagrożenie a bezpieczeństwo finansowe kontynuacji działalności	91

4. Cele i sposób oceny procesów transformacji gospodarczej oraz ich współwystępowania i oddziaływania na efektywność mezostruktury	103
4.1. Przesłanki i cele badań kluczowych procesów transformacji gospodarczej	103
4.2. Identyfikacja obiektu badań, źródła analizy empirycznej oraz przebieg postępowania	109
4.3. Schematy konstrukcyjne oraz elementy oceny węzłowych procesów transformacji gospodarczej	114
4.4. Metody i narzędzia analizy ekonomicznej opracowane z wykorzystaniem podejścia statystycznego	127
5. Ocena charakteru, kierunków i dynamiki przemian strukturalnych oraz konkurencyjności mezostruktury gospodarki Polski w latach 1990–2011	138
5.1. Zakres i tendencje przemian strukturalnych oraz stopnia koncentracji	138
5.2. Intensywność przekształceń strukturalnych, wyodrębnienie struktur homogenicznych oraz ocena przemian mezostruktury	146
5.3. Konkurencyjność obiektów i mezostruktury gospodarki w ujęciu jej determinant	156
5.4. Pozycje rangowe i zagęszczenie obiektów oraz ocena konkurencyjności mezostruktury	164
6. Ocena zmian mezostruktury gospodarki Polski w latach 1990–2011 w zakresie poprawy stopnia bezpieczeństwa finansowego oraz efektów działań restrukturyzacyjnych	178
6.1. Stopień bezpieczeństwa finansowego a zagrożenie kontynuacji działalności i upadłości	178
6.2. Ocena stopnia bezpieczeństwa finansowego i jego zmian oraz klasyfikacja obiektów mezostruktury	182
6.3. Koszty pracy i koszty materialne w ocenie postępu technicznego oraz produktywność majątku i nakładochłonności cząstkowe	191
6.4. Struktura majątkowo-kapitałowa oraz proces odnawiania majątku trwałego	202
6.5. Ocena tendencji, dynamiki i efektów restrukturyzacji mezostruktury i jej obiektów	209
7. Kreowanie wartości oraz oddziaływanie węzłowych procesów transformacji gospodarczej na efektywność mezostruktury gospodarki Polski w latach 1990–2011	216
7.1. Poziom i zmiany wpływu determinant kreowania wartości obiektów i mezostruktury	216
7.2. Ocena zmian w tworzeniu wartości, ich kierunku i dynamiki w ujęciu obiektów, grup obiektów i mezostruktury	227

7.3. Periodyzacja transformacji oraz ocena oddziaływania kluczowych jej procesów na efektywność mezostruktury	233
7.4. Klasyfikacja obiektów mezostruktury z wykorzystaniem syntetycznych miar oceny węzłowych procesów transformacji	243
Zakończenie	251
Bibliografia	257
Spis tabel	281
Spis rysunków	284
Aneks	289
Spis tabel aneksu	314

Struktura gospodarcza to określone rodzaje i układ elementów gospodarki, które składają się na całość oraz zbiór relacji między nimi – relacji między elementami i między elementami a całością. Dokonując jej analizy z punktu widzenia stopnia i szczebla agregacji, wyróżnia się makro-, mezo- i mikrostrukturę. Najczęstszym polem eksploracji są zmiany makrostruktur gospodarczych – w celu poszukiwania ogólnych prawidłowości tych zmian. Bardzo rzadko są prowadzone badania mezostruktur. Barrierami są ograniczenia informacyjne, wielość elementów i związków strukturalnych. Współczesna wiedza ekonomiczna dostarcza jednak wielu przesłanek do podjęcia badań na poziomie mezoekonomicznym – aby zrozumieć proces rozwoju gospodarki i zidentyfikować czynniki jej efektywności, uwagę należy koncentrować nie na makrostrukturze, lecz na jej elementach.

Mezostuktura gospodarki obejmuje warstwę elementów i związków strukturalnych pośrednich między poziomami makro i mikro. Zachodzące w niej liczne procesy charakteryzują i kształtują jej efektywność, oddziałując nie tylko na makro-, ale także na mikrostrukturę gospodarki (współoddziaływanie)¹. Uwidacznia się to w dekompozycji tradycyjnych, pionowo zintegrowanych łańcuchów wartości, a dowodem wpływu mezootoczenia na aktywność przedsiębiorstw i uzyskanie ponadprzeciętnej efektywności jest powstawanie skupisk przedsiębiorstw – gron konkurencyjnych gałęzi (klastrów)².

¹ Por.: W. Janasz, *Mezoekonomia przemysłu w systemie nauk ekonomicznych*, [w:] *Zarys strategii rozwoju przemysłu*, (red.) W. Janasz, Difin, Warszawa 2006, s. 17–19; M. Gorynia, *Mezoekonomia – modele samoregulacji branży*, „Ekonomista” 1995, nr 5–6.

² Por.: M.E. Porter, *Clusters and the New Economics of Competition*, „Harvard Business Review” 1998, nr 11, s. 82; M.H. Best, *The New Competitive Advantage. The Renewal of American Industry*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 69–71.

Konieczne i pożądane staje się zatem badanie współzależności między dynamiką efektywności a dynamikami procesów ją kształtujących na poziomie mezoekonomicznym³, szczególnie w przypadku gospodarki okresu transformacji, a taką jest gospodarka polska lat 1990–2011.

Transformacja systemowa obejmuje powiązane ze sobą procesy tworzące zbiór przemian (reform) pozostających we wzajemnych związkach. Jej częścią jest transformacja gospodarcza. Jako kategoria teorii systemów ekonomicznych obejmuje ona procesy rozwojowe gospodarki inicjowane przez zmianę ustroju, a będąc kategorią polityki gospodarczej, formułuje i objaśnia model gospodarki, cele oraz instrumenty polityki transformacyjnej i jej uwarunkowania. Ze względu na szeroki zakres, skalę i złożoność procesów oraz wzajemnych relacji opisujących i kształtujących gospodarkę, które występują równocześnie, przybiera ona postać wielu transformacji równoległych. Jej podstawowym celem – opisanym realizacją celów szczegółowych – jest zapewnienie efektywnego i stabilnego rozwoju gospodarki.

Rozwój to proces przemiany struktury – jej doskonalenia, osiągnięcia wyższego poziomu, wzrostu złożoności⁴. Z rozwojem są utożsamiane zmiany jakościowe postrzegane poprzez wykorzystanie czynników intensywnych i nośników postępu technicznego. Wzrost to zmiany ilościowe, które jednak nie występują w oderwaniu od zmian jakościowych. Uznano, że wzrost może prowadzić nie tylko do rozwoju, ale jest jego integralną częścią. Należy zgodzić się także z poglądem, że dynamika efektywności wartościuje dynamikę rozwoju⁵. Przyjęto, że efektywność opisują zmiany jakościowe, a zmiany wielkości – ilościowe. Te pierwsze są przedmiotem zainteresowania niniejszej pracy – kształtują je procesy wpływające z celów transformacji gospodarczej.

Powyższy kontekst rozumienia transformacji gospodarczej, tj. procesów opisujących jej cele szczegółowe, rozwój i efektywność struktury gospodarki, stał się podstawą podjęcia decyzji o rozpoczęciu badań nad tymi procesami, przebiegającymi w gospodarce polskiej od 1990 roku. Analizowaną w pracy

³ Procesem jest ciąg stanów badanej mezostruktury w analizowanych momentach czasu, a dynamika zmian mezostruktury jest oceniana poprzez zmienność jej stanów opisanych przyjętymi wielkościami. Por. także: A. Lipowski, *Struktura gospodarki transformującej się. Polska 1990–1998 i projekcja do roku 2010*, Ziggurat, Warszawa 2000; J. Chmiel, *O głębokości przekształceń strukturalnych w okresie transformacji*, „Wiadomości Statystyczne” 2001, nr 11.

⁴ O. Lange, *Całość i rozwój w świetle cybernetyki*, PWN, Warszawa 1968, s. 9; S. Mynarski, *Elementy teorii systemów i cybernetyki*, PWN, Warszawa 1974, s. 9–12; L. Jakubów, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstwa*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2000, s. 27; A. Bojarska, W. Bojarski, *Ocena ekonomiczna programu rozbudowy systemu*, „Prakseologia” 1972, nr 41, s. 12.

⁵ S. Chomętowski, *Warunki a czynniki rozwoju przedsiębiorstwa. Próba identyfikacji i klasyfikacji*, [w:] *Restrukturyzacja w procesie przekształceń i rozwoju przedsiębiorstw*, (red.) R. Boro-wiecki, Akademia Ekonomiczna w Krakowie – TNOiK, Kraków 1996, s. 174.

strukturą jest mezostruktura gospodarki – jej elementami są działy zgodne z Polską Klasyfikacją Działalności (PKD), utworzone z całości, jakimi są przedsiębiorstwa. Zatem zrozumienie zmian występujących w przedsiębiorstwach ma kluczowe znaczenie dla objaśnienia obrazu całej ich zbiorowości.

Przedmiotem pracy jest poznanie, kwantyfikacja i ocena efektów procesów podporządkowanych celom szczegółowym transformacji gospodarczej, czyli dokonania przemian strukturalnych, osiągnięcia wzrostu konkurencyjności, przeprowadzenia restrukturyzacji oraz poprawy i stabilizacji sytuacji finansowej przedsiębiorstw, a także ocena współzależności i kształtowania przez te procesy efektywności mezostruktury gospodarki Polski w latach 1990–2011.

Uznanie wyróżnionych procesów – ich dynamik – za kształtujące dynamikę efektywności i rozwoju mezostruktury wynika z ich współzależności oraz wpływu na efektywność mezostruktury. Uznając efektywność za mierzalną cechę rozwoju, do jej pomiaru wykorzystano stopień kreowania wartości przez podmioty tworzące mezostrukturę.

Głównym celem poznawczym podjętego badania było wyjaśnienie istoty i efektów wiodących procesów służących realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej oraz mechanizmu współzależności i oddziaływania tych procesów na efektywność (rozwój) mezostruktury gospodarki Polski. Poznanie to, ze względu na złożoność i wielowymiarowość zmian składających się na transformację gospodarczą, wymagało wyróżnienia jego trzech warstw: elementarnej – klasyfikowanie obiektów mezostruktury, pośredniej – związki strukturalne miar w obrębie charakterystyk procesów oraz uogólniającej – współzależność i wpływ procesów.

Wychodząc od celu podstawowego pracy, przez rozpoznane procesy opisujące i kształtujące efektywność mezostruktury gospodarki, wyznaczono cele częściowe, które zdeterminowały poszczególne etapy i kroki postępowania badawczego w ramach zdefiniowanej struktury analizy empirycznej. Mając na uwadze wielopoziomowość i szczegółowość tych celów, omówiono je dokładnie w rozdziale metodologicznym pracy.

Podstawowy cel poznawczy pracy oraz częściowe cele badawcze osiągnięto poprzez wyznaczenie, a następnie wykonanie zadań, takich jak:

- prezentacja i krytyczna analiza dorobku teoretycznego oraz badań empirycznych, dotyczących transformacji gospodarczej, efektywności i rozwoju struktur,
- porównawcza analiza teoretycznych ujęć istoty, zakresu, struktury i metod pomiaru efektów zdefiniowanych podstawowych procesów opisujących i kształtujących efektywność, czyli przemian strukturalnych, konkurencyjności, restrukturyzacji, bezpieczeństwa finansowego, kreowania wartości,
- zebranie, przetworzenie oraz opracowanie danych liczbowych i informacji, charakteryzujących i kwantyfikujących całości w postaci przedsiębiorstw

składających się na obiekty mezostruktury gospodarki, z wykorzystaniem 21 kategorii ekonomicznych oraz 30 zbudowanych relacji ekonomicznych i 6 miar syntetycznych (wielocechowych),

- opracowanie rozwiązania o charakterze modelowym, służącego do oceny efektów kluczowych procesów transformacji gospodarczej, stanu i dynamiki powstałych w ich następstwie zmian mezostruktury gospodarki, dynamiki jej efektywności oraz dynamik procesów ją opisujących i kształtujących,
- realizacja wyznaczonych celów częściowych postępowania badawczego, z wykorzystaniem wnioskowania teoretycznego, zdefiniowanych kierunków i ścieżek badań empirycznych oraz wypracowanej metodologii i metod badawczych, w tym skonstruowanych i adaptowanych narzędzi badawczych, w oparciu o analizę porównawczą i przyczynowo-skutkową danych liczbowych z opracowanych ich zbiorów,
- empiryczna weryfikacja sformułowanych podstawowych hipotez badawczych w następstwie realizacji celów postępowania badawczego.

Oprócz podstawowego celu poznawczego i celów szczegółowych wyznaczono także cel praktyczny, w przypadku którego chodziło o opracowanie modelu współzależności i wpływu dynamik procesów służących realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej na dynamikę efektywności i rozwoju mezostruktury gospodarki Polski.

Opisaniu i kwantyfikacji zmiennych modelu służą skonstruowane specjalnie do tego celu miary syntetyczne, będące wynikowymi charakterystykami podstawowych relacji ekonomicznych ujętych w związki strukturalne, określające i kształtujące efekty oraz poziom i dynamikę każdego węzłowego procesu. Dopełnienie konstrukcji stanowi sposób klasyfikowania obiektów względem trwałości i częstości zajmowania pozycji w mezostrukturze.

Dla osiągnięcia przyjętych w pracy celów oraz precyzując przedmiot prowadzonych badań mezostruktury gospodarki w okresie transformacji gospodarczej, zdefiniowano trzy podstawowe problemy badawcze, które ujęto w formie następujących pytań:

- czy i w jakim stopniu procesy służące realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej są współzależne i kształtują efektywność mezostruktury – jej rozwój?
- czy z punktu widzenia efektywności mezostruktury oraz poznanych, zmierzonych i ocenionych efektów procesów ją kształtujących proces transformacji gospodarczej przebiegał fazowo, a także czy zakończył się, czy trwa nadal?
- czy zmiany w zagęszczeniu obiektów mezostruktury gospodarki, i jakie, współzależą z procesami ją opisującymi i kształtującymi, podporządkowanymi realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej?

Odpowiadając na tak postawione pytania badawcze, sformułowano główną hipotezę pracy: procesy służące realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej są współzależne i kształtują – w różnym stopniu i z różnym nasileniem w czasie – efektywność i rozwój mezostruktury gospodarki, przy współwystępowaniu zmian tych procesów i zmian w zagęszczeniu mezostruktury, co wyznacza fazowy przebieg procesu transformacji gospodarczej, a stopień osiągnięcia celów kwantyfikowany efektami procesów objaśniających i kształtujących przebieg transformacji gospodarczej wskazuje na konieczność jej kontynuacji.

Główna hipoteza pracy została wzbogacona hipotezami szczegółowymi, które znajdują odzwierciedlenie w poniższych pytaniach badawczych:

- jaką intensywność i kierunki zmian wykazały przemiany strukturalne mezostruktury gospodarki oraz czy z punktu widzenia podobieństwa struktur możliwe jest wyodrębnienie struktur homogenicznych?
- jakie zmiany wystąpiły w koncentracji mezostruktury gospodarki w ujęciu przedmiotowym oraz z punktu widzenia jej unowocześniania oraz jakie kierunki i zmiany kierunków miały miejsce w orientacji proeksportowej mezostruktury gospodarki, jej obiektów i grup obiektów?
- jakie zmiany wystąpiły w kierunkach i dynamice konkurencyjności mezostruktury gospodarki w okresie transformacji gospodarczej oraz jak ukształtowała się i zmieniała relacja wydajności i kosztów jednostkowych pracy oraz intensywności działalności eksportowej i efektywności ogólnej (produktywności kosztów), oddziałująca na konkurencyjność mezostruktury?
- jakie kierunki i dynamikę przyjęły zmiany stopnia bezpieczeństwa obiektów, ich grup i mezostruktury gospodarki oraz czy wystąpiła współzależność między stopniem bezpieczeństwa finansowego a odsetkiem liczby sądowych postępowań upadłościowych?
- jak ukształtowała się i zmieniała kosztochłonność przychodów ze sprzedaży, produktywność majątku (sprawność gospodarowania), struktura majątkowo-kapitałowa, odnawianie zasobów majątku trwałego, w kontekście zakresu i stopnia oddziaływania na poziom restrukturyzacji mezostruktury?
- jaki był charakter (i jego zmiany) relacji opisujących i kształtujących kosztochłonność przychodów ze sprzedaży, produktywność majątku, strukturę majątkowo-kapitałową i odnawianie zasobów majątku trwałego?
- czy wystąpiło zjawisko zastępowania pracy żywej pracą uprzedmiotowioną (jako oznaka postępu technicznego) oraz jaki charakter miało oddziaływanie relacji kosztów całkowitych, kosztów pracy i kosztów materialnych na intensywność powiązań między podmiotami?
- jak ukształtowały się i zmieniały wielkości rentowności majątku i wspomagania finansowego (kształtujące stopę zwrotu z kapitału własnego) oraz wiel-

kości rentowności netto przychodów ze sprzedaży i mnożnika wartości dodanej (kształtujące stopę wartości dodanej), charakteryzujące i oddziałujące na wynikową miarę wartości?

- czy mezostruktura gospodarki posiadała cechę trwałości i jaka była częstość występowania obiektów w ich zbiorach w istotny sposób wyznaczających poziom konkurencyjności, bezpieczeństwa finansowego, restrukturyzacji oraz kreowania wartości mezostruktury?

Podstawą empirycznej weryfikacji przyjętych w pracy hipotez badawczych było przeprowadzone badanie struktury, którą była mezostruktura gospodarki Polski w latach 1990–2011. Strukturę tę tworzą podmioty gospodarcze klasyfikowane w działy PKD, określane jako obiekty mezostruktury. Obiekty te łączą się w grupy wyróżnione według rodzajów prowadzonej działalności, tj. produkcyjne, handlowe i usługowe, zgodnie z zasadami badań w ramach statystyki publicznej. Zgromadzony materiał liczbowy charakteryzował w ujęciu zagregowanym podmioty gospodarcze mezostruktury – przedsiębiorstwa niefinansowe o liczbie pracujących od 10 osób, które złożyły obowiązkowe sprawozdanie statystyczne. Według stanu na koniec 2011 roku było to 46 761 przedsiębiorstw, a udział badanej mezostruktury w całej zbiorowości przedsiębiorstw niefinansowych, o liczbie pracujących od 10 osób, nie był niższy niż 93,4% pod względem wartości podstawowych kategorii ekonomicznych. Ponadto badana mezostruktura posiadała udział w wartości dodanej sektora instytucjonalnego przedsiębiorstw w Polsce (tworzeniu PKB) na poziomie 91,7% (w 2010 roku). Wielkości te pozwalają zatem na przyjęcie wniosku przeprowadzonego z wykorzystaniem badanej mezostruktury jako wysoce wiarygodnego, uprawniającego do uogólnień odnoszonych do całego sektora instytucjonalnego przedsiębiorstw w Polsce.

Szczegółową charakterystykę obiektu badań, materiału liczbowego i jego źródeł oraz niezbędnych czynności podjętych w celu zapewnienia cech porównywalności danych liczbowych w analizowanym okresie przedstawiono w rozdziale metodologicznym pracy. Co istotne, niezmiennie ważne w powyższym aspekcie było uwzględnienie czterech zmian klasyfikacji działalności gospodarczej podmiotów gospodarki narodowej. Dla odpowiednich podokresów wykorzystano klucze klasyfikacyjne stosowane w badaniach w ramach statystyki publicznej, zapewniające wysoki stopień dopasowania danych liczbowych (ponad 99,5%). W przypadku ostatniego podokresu (lata 2007–2011, klasyfikacja PKD 2007) dokonano reklasyfikacji zbioru na poziomie klas przedsiębiorstw (w możliwych przypadkach – podklas przedsiębiorstw), tworząc zbiory odpowiadające grupom obiektów mezostruktury (rodzajom działalności), a suma tych zbiorów opisała badaną mezostrukturę. Uzyskany stopień dopasowania danych liczbowych dla mezostruktury i grup jej obiektów uznano za wystarczający (nie był on

niższy niż 96,1% dla podstawowych kategorii ekonomicznych opisujących mezostrukturę) do prowadzenia badań na wskazanych poziomach agregacji dla pełnego okresu analizy, tj. lat 1990–2011.

Struktura pracy oraz prezentowane treści wynikają z jej celów, postawionych podstawowych i szczegółowych pytań badawczych oraz odpowiadających im hipotez. Praca ma charakter monograficzny, ukierunkowany na procesy opisujące oraz kształtujące efektywność i rozwój mezostruktury gospodarki Polski w okresie transformacji gospodarczej.

Praca została podzielona na cztery zasadnicze części (obejmujące siedem rozdziałów). Zakres przedmiotowy pierwszej z nich wyznaczają rozdziały poświęcone transformacji gospodarczej oraz problematyce rozwoju, efektywności oraz kreowania wartości. Omówiono w nich istotę, cechy i cele transformacji, w ramach których zidentyfikowano podstawowe procesy opisujące i kształtujące jej przebieg.

Procesy będące zmiennymi objaśniającymi efektywność i rozwój mezostruktury są przedmiotem omówienia w części drugiej. Przedstawiono w niej istotę, charakterystykę, cele i sposób oceny efektów procesu przemian strukturalnych, konkurencyjności, restrukturyzacji oraz stabilizacji sytuacji finansowej przedsiębiorstw.

Część trzecią stanowi szczegółowy opis celów i zadań badawczych pracy, które zostały zdefiniowane w jej wstępie. Przedstawiono charakterystykę obiektu badań, materiału liczbowego i jego źródeł, a następnie określono zakres i etapy prowadzonej analizy empirycznej. Jego dopełnieniem jest omówienie schematów konstrukcyjnych, elementów oceny oraz opracowanych i wykorzystanych podstawowych metod i narzędzi służących analizie wyróżnionych w pracy procesów.

W czwartej części pracy zaprezentowano wyniki przeprowadzonych badań dotyczących kierunków, dynamiki i efektów każdego z procesów – wyniki mające na celu weryfikację sformułowanych hipotez szczegółowych. Opis ten został zamieszczony w podrozdziałach poświęconych analizie każdego z procesów.

Realizacja końcowych etapów prowadzonego postępowania badawczego pozwoliła na empiryczną weryfikację hipotezy głównej pracy, będącej następstwem postawionych pytań badawczych. Było to możliwe dzięki wykorzystaniu skonstruowanego modelu, który objaśnia w ujęciu syntetycznym oraz kwantyfikuje współzależności i oddziaływanie dynamik procesów służących realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej na dynamikę efektywności i rozwoju mezostruktury gospodarki Polski.

Wnioski końcowe zostały przedstawione i omówione w zakończeniu. Zamieszczono tam także rekomendacje dotyczące dalszych badań nad procesami

opisującymi oraz kształtującymi efektywność i rozwój mezostruktury gospodarki Polski.

Zgodnie z rozpoznany stanem literatury przedmiotu, podjęty w pracy problem badawczy nie był dotychczas przedmiotem analiz – zarówno pod względem obiektu badań, przyjętego przedziału czasowego, szerokiego i wieloaspektowego, a zatem holistycznego rozumienia mezogospodarki i procesów w niej zachodzących, jak i opracowanej metodologii. W myśl dominującego współcześnie w badaniach ekonomicznych podejścia, bazującego na wykorzystaniu do opisu zjawisk metod statystycznych bądź matematycznych, takie też zastosowano w pracy.

Realizacja celów poznawczych i praktycznych umożliwiła nie tylko rozwiązanie problemów naukowych wynikających z samej istoty prowadzenia postępowania badawczego, ale daje podstawę do wykorzystania opracowanego rozwiązania o charakterze modelowym do monitorowania oraz diagnozowania sytuacji gospodarczej kraju na poziomie mezoekonomicznym. Każdy z jego komponentów – oprócz płaszczyzny syntetycznej modelu – w sposób szczegółowy wyjaśnia i kwantyfikuje zmiany zachodzące w mezostrukturze gospodarki, a dokładnie w procesach zmian transformującej się gospodarki. Ponadto umożliwia on przeprowadzenie i ocenę wyników klasyfikacji obiektów mezostruktury oraz trwałości i częstości ich występowania w zbiorach, w istotny sposób kształtujących poziom i dynamikę zmian badanych procesów.

W sposób szczególny należy podkreślić fakt objęcia badaniem okresu od samego początku transformacji (od 1990 roku), a przede wszystkim aktualność badań (do 2011 roku) oraz ich wysoką użyteczność. Dokonany dobór miar szczegółowych i syntetycznych, w powiązaniu z dostępem do informacji pochodzącej ze statystyki publicznej, zapewnia z wykorzystaniem opracowanego rozwiązania częstą obserwację (kwartalną) stanu gospodarki, co dotychczas nie było możliwe na poziomie mezoekonomicznym (sektor instytucjonalny przedsiębiorstw).

Podstawową wartość i kluczowe znaczenie dla realizacji celów pracy posiada zbudowana konstrukcja teoretyczno-empiryczna o charakterze modelowym, która wyjaśnia, kwantyfikuje i umożliwia ocenę efektów procesów służących realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej oraz współzależności i oddziaływania ich dynamik na dynamikę efektywności i rozwoju mezostruktury gospodarki Polski. Konstrukcja ta obejmuje trzy wymiary poznania: poziom uogólniający, pośredni oraz elementarny.

Pierwszy z nich, czyli uogólniający, objaśnia – z wykorzystaniem modeli regresji dwuwymiarowej i modelu wielorakiej regresji kwantylowej oraz skonstruowanych dla tych potrzeb miar syntetycznych (wielocechowych) – współzależności i wpływ dynamik zdefiniowanych kluczowych procesów transformacji

na dynamikę efektywności badanej mezostruktury. Na tym poziomie przeprowadzono także ocenę fazowości przebiegu procesu transformacji oraz związaną z nią jego periodyzację i wyznaczenie odpowiednich cezur czasowych. Możliwa była także weryfikacja hipotezy o zakończeniu procesu transformacji. Z wykorzystaniem par kryteriów w postaci miar syntetycznych dokonano oceny zagęszczenia obiektów mezostruktury i ich klasyfikacji.

Na poziomie pośrednim każdy z komponentów modelu wyjaśnia i kwantyfikuje zmiany w relacjach ekonomicznych ujętych w związki strukturalne, które tworzą miary syntetyczne (ocena procesów), dzięki czemu charakteryzuje przemiany zachodzące w mezostrukturze gospodarki w poszczególnych obszarach. Stąd miara stopnia bezpieczeństwa finansowego, skorelowana z odsetkiem sądowych postępowań upadłościowych, spełniając warunki systemu wczesnego ostrzegania, dostarcza informacji o zagrożeniu finansowym kontynuacji działalności i upadłością. Miara konkurencyjności służy ocenie zmian jednostkowej wydajności i kosztów pracy oraz intensywności działalności eksportowej i efektywności ogólnej (produktywności kosztów). Są one podstawowymi kryteriami w ocenie pozycji konkurencyjnej mezostruktury, jej obiektów i grup obiektów. Miara restrukturyzacji opisuje i kwantyfikuje cztery podstawowe procesy przemian przebiegające w obiektach mezostruktury – postępu technicznego i zastąpienia pracy żywej pracą uprzedmiotowioną, sprawności gospodarowania majątkiem (szybkości krążenia kapitału zastosowanego w postaci majątku trwałego i majątku obrotowego), procesu kształtowania struktury majątkowo-kapitałowej i jego następstw oraz procesu odnawiania produkcyjnego zasobu majątku trwałego. Miara stopnia zmienności mezostruktury jest podstawą oceny intensywności przemian strukturalnych, a zatem niepodobieństwa mezostruktury. Przemiany te są traktowane jako czynnik rozwoju mezostruktury, a stopień zmienności służy także do wyróżnienia struktur homogenicznych. Syntetyczna miara wartości opisuje i kwantyfikuje efektywność mezostruktury poprzez ocenę procesów kreowania wartości z perspektywy mikroekonomicznej (korzyści przynależne właścicielom przedsiębiorstwa) oraz makroekonomicznej (korzyści przynależne społeczeństwu, tworzące produkt krajowy).

Poziom elementarny dostarcza natomiast ocen dotyczących wyników klasyfikowania obiektów (działów PKD) z punktu widzenia stopnia zaawansowania przemian transformacyjnych oraz trwałości i częstości występowania obiektów w zbiorach w istotny sposób wyznaczających poziom konkurencyjności, bezpieczeństwa finansowego, restrukturyzacji oraz kreowania wartości mezostruktury gospodarki. Klasyfikowanie to oraz porządkowanie obiektów mezostruktury prowadzono przy użyciu kryterium wartości miar syntetycznych (wielocechowych) i przypisanej im rangi oraz jej zmienności.

W zbiorze miar opracowanych na potrzeby budowy przedstawionej konstrukcji modelowej oraz ze względu na możliwości prowadzenia innych badań, szczególne znaczenie posiada:

- estymowanie miary oceny stopnia bezpieczeństwa finansowego (sytuacji finansowej) przy użyciu modelu regresji logistycznej Firtha na bardzo licznym zbiorze uczącym,
- skonstruowanie miary zagęszczenia obiektów mezostruktury gospodarki w wielowymiarowym układzie współrzędnych, poprzez odniesienie się do objętości hiperelipsy obejmującej badany zbiór obiektów mezostruktury gospodarki,
- opracowanie koncepcji tworzenia miar syntetycznych w badaniach z zakresu przemian strukturalnych poprzez odniesienie się do pojęcia centrum wielowymiarowego rozkładu empirycznego, z wykorzystaniem wektora średnich geometrycznych przy restrykcji sumowania się jego wartości do jedności.

Stworzenie własnej, spójnej koncepcji metodologicznej, opracowanie i połączenie wyróżnionych poziomów oraz występujących w nich komponentów w jednym rozwiązaniu o charakterze modelowym, a także budowa nowych narzędzi, zapewniają wysoką wartość poznawczą proponowanej konstrukcji oraz nadają jej charakteru oryginalności. Charakter ten podkreśla koncepcja oceny kluczowych procesów transformacji oraz miar je opisujących i wartościujących, w ujęciu wielowarstwowych i wielokierunkowych powiązań oraz ich wzajemnych relacji w przekroju czasowo-przestrzennym. Opisując i wartościując poprzez związki przyczynowo-skutkowe efektywność mezostruktury gospodarki – jej rozwój – opracowane rozwiązanie i prowadzone przy jego użyciu badania w sposób ciągły, o charakterze monitorowania, mogą mieć zastosowanie w tworzeniu zasobu informacji wykorzystywanych przy podejmowaniu decyzji z obszaru polityki gospodarczej, stając się ich użytecznym narzędziem.

Uzyskane efekty, zarówno w płaszczyźnie poznawczej zawierającej kontekst teoretyczny i empiryczny, jak i w płaszczyźnie metodologicznej, a także wartość aplikacyjna pracy pozwalają uznać ją za opracowanie, które poszerza wiedzę w obszarze teorii systemów ekonomicznych – wiedzę o prawidłowościach procesów objaśniających i kształtujących efektywność gospodarki, zogniskowanych na poziomie jej mezostruktury, zanurzonej w dokonujących się przemianach transformacyjnych.

Zmiana systemu ekonomicznego jako podstawa transformacji gospodarki Polski oraz zapewnienie jej efektywności i trwałego rozwoju

1.1. Istota transformacji gospodarczej w ujęciu teorii systemów ekonomicznych i polityki ekonomicznej

Przełom lat 80. i 90. XX w. zapoczątkował w Polsce proces transformacji systemowej, która jest nie tylko przedmiotem licznych badań, ale rozległym polem eksploracji oraz istotą szerokiego i wieloaspektowego, a zatem holistycznego rozumienia gospodarki i procesów w niej zachodzących. Skupienie uwagi na gospodarce nie ogranicza jednak obszaru transformacji tylko do tego wymiaru. Niezmiernie ważne są zmiany społeczne, polityczne czy obronne, które silnie determinują przebieg transformacji systemowej.

Zmiany związane z transformacją gospodarczą, zdaniem L. Csaby, różnią się w sposób jakościowy od zmian określanych pojęciem reform gospodarczych¹. Zmienia się bowiem sama istota systemu ekonomicznego, a nie tylko zakres czy sposób samoregulacji i kierowania. Jak wskazuje M.G. Woźniak, transformacja gospodarcza obejmuje całokształt zmian sfery regulacyjnej w gospodarce związanych z przejściem do nowego typu systemu ekonomicznego². W przypadku Polski jest to przejście od systemu monocentrycznego do policentrycznego. Transformacji nie należy postrzegać także jako nowej czy też innej

¹ Por.: L. Csaba, *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1995, s. 295; A. Kondratowicz, *Od niewoli do wolności gospodarczej?*, [w:] *Wkład transformacji do teorii ekonomii*, (red.) J. Kleer, A. Kondratowicz, CeDeWu, Warszawa 2006, s. 67.

² M.G. Woźniak, *Ekonomiczne problemy krajów postsocjalistycznych – cz. II*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1995, s. 8.

polityki gospodarczej³, co podkreśla B. Winiarski, zwracając uwagę, że taka polityka musi podjąć szczególne funkcje, które nie są właściwe dla gospodarek ustabilizowanych⁴.

Transformacja obejmuje usunięcie bezpośrednich powiązań między państwem, jako domeną sfery regulacyjnej, a podmiotami gospodarczymi funkcjonującymi w sferze realnej, co stanowi proces deregulacji. Zdaniem S. Fischera i A. Gelba proces ten współistnieje z procesem powstawania i rozwoju rynków, a warunek kompleksowości wprowadzanych zmian transformacyjnych oznacza konieczność objęcia nimi również obszarów działań określanych mianem deflacji, demonopolizacji, denacjonalizacji, restrukturyzacji oraz związanych z tworzeniem nowych instytucji gospodarczych⁵.

Takie rozumienie transformacji znajduje wyraz w poglądach M. Nasiłowskiego, który porządkuje następujące pojęcia: transformacja systemowa oraz, składające się na nią, transformacja gospodarcza i ustrojowa⁶. Jego zdaniem dokonanie transformacji jest możliwe wtedy, gdy zostaną wprowadzone zasady demokratycznego stanowienia prawa, a także zbudowane pluralistyczne struktury instytucjonalne. Stwarzają one wówczas sprzyjające warunki do dokonania zmian w zakresie zasadniczej przebudowy stosunków własnościowych, zmian prawno-instytucjonalnych oraz wprowadzenia mechanizmów regulacyjnych właściwych gospodarce rynkowej⁷.

Wśród elementów transformacji gospodarczej najczęściej wymienia się⁸:

- stabilizację makroekonomiczną,
- liberalizację mikroekonomiczną,
- przebudowę instytucjonalną wraz z prywatyzacją.

Elementy te są ze sobą powiązane, tworząc zbiór reform⁹, przy czym stabilizacja stanowi warunek konieczny dalszych reform¹⁰. Pojawia się jednak pewne

³ Wyrazicielem takiego poglądu jest np. P. Bożyk. Zob.: P. Bożyk, *Polityka gospodarcza Polski 1985–2000*, FBC, Warszawa 1995, s. 7.

⁴ *Polityka gospodarcza*, (red.) B. Winiarski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 53.

⁵ S. Fischer, A. Gelb, *Problemy reformy gospodarki socjalistycznej*, „Ekonomista” 1991, nr 2 i 3, s. 24–25.

⁶ M. Nasiłowski, *Transformacja systemowa w Polsce*, Key Text, Warszawa 1995, s. 17.

⁷ Zmiany te, a zasadniczo ich kolejność, stanowią ujęcie modelowe, co uwidoczniło się w przypadku transformacji systemowej w Polsce. Zagadnienia związane z gruntowną przebudową stosunków własnościowych zostały ujęte w realizacji, ale jako plan dalszy, wobec pilnej potrzeby podjęcia działań stabilizacyjnych.

⁸ Por.: A.H. Gelb, C. Grey, *The Transformation of Economies in Central and Eastern Europe*, „The World Bank Policy and Research Series” 1991, nr 17, s. 7–8; M. Dewatripont, G. Roland, *Transition as a Process of Large-scale Institutional Change*, „Economics of Transition” 1996, nr 4, s. 2.

⁹ L. Balcerowicz, *Institutional Systems and Economic Growth*, [w:] *Challenges of Globalization. Imbalances and Growth*, Peterson Institute for International Economics, (red.) A. Åslund, M. Dąbrowski, Washington 2008, s. 185.

¹⁰ L. Csaba, *The Capitalist Revolution...*, op. cit., s. 79–80.

niebezpieczeństwo, bowiem podejmowane działania stabilizacyjne, takie jak liberalizacja cen, dewaluacja czy wzrost ceny pieniądza, wpływają na gospodarkę destabilizująco¹¹.

Transformacja ustrojowa, niebędąca w niniejszej pracy przedmiotem szczegółowych rozważań, jest rozumiana bardzo szeroko. Zatem to nie tylko demokratyzacja życia i swobody obywatelskie, ale – jak twierdzi M. Nasiłowski – są to także zmiany postaw i zachowań ludzi¹². Transformacja ustrojowa po pierwszym aktywnym działaniu ze strony państwa w początkowym jej okresie stanowi zespół procesów niesterowalnych i niezależnych od polityki państwa¹³. Odróżnia ją to więc od transformacji gospodarczej, która jest silnie związana z aktywnością państwa – pogląd ten jest prezentowany w niniejszej pracy w zakresie prowadzonego dalej wnioskowania. Podkreśla się również, że przejście do gospodarki rynkowej, a zatem transformacja gospodarcza, jest warunkiem koniecznym dla utrzymania demokracji¹⁴, przy czym, na co należy zwrócić uwagę, gospodarka rynkowa nie może efektywnie funkcjonować w długim okresie w systemie niedemokratycznym¹⁵.

Transformację gospodarczą można postrzegać jako kategorię teorii systemów ekonomicznych oraz polityki gospodarczej. Zdaniem M. Bałtowskiego i M. Miszewskiego w pierwszym ujęciu transformacja gospodarcza obejmuje procesy rozwojowe gospodarki, które nie stanowią kontynuacji wcześniejszej ewolucji systemu gospodarczego. Procesy te są inicjowane przez formalną zmianę ustroju politycznego i są z nią immanentnie związane¹⁶. Wyróżnikami systemu ekonomicznego są: struktura własnościowa gospodarki i rodzaj mechanizmu regulacji¹⁷, dlatego też, według A. Wojtyny, transformacja gospodarcza¹⁸ to głębokie, radykalne zmiany w zakresie dominującej formy własności i mechanizmu alokacji¹⁹. Oprócz tych dwóch inni autorzy wymieniają także dodat-

¹¹ *Polityka finansowa, stabilizacja, transformacja*, (red.) G.W. Kołodko, Instytut Finansów, Warszawa 1991, s. 15.

¹² M. Nasiłowski, *Transformacja systemowa...*, op. cit., s. 17–18.

¹³ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 33.

¹⁴ Por.: *Making Markets. Economic Transformation in Eastern Europe and the Post-Soviet States*, (red.) W. Islam, M. Mandelbaum, Council on Foreign Relations Press, New York 1993, s. 10; L. Balcerowicz, *Wolność i rozwój: ekonomia wolnego rynku*, Znak, Kraków 1998, s. 12.

¹⁵ W. Jakóbiak, *Zmiana systemowa a struktura gospodarki w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 71.

¹⁶ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 24.

¹⁷ S.G. Kozłowski, *Systemy ekonomiczne. Analiza porównawcza*, UMCS, Lublin 1998, s. 10–11.

¹⁸ A. Wojtyna, *Strategia gospodarcza a ekonomia polityczna reform*, [w:] *Dynamika transformacji polskiej gospodarki. Tom I*, (red.) M. Belka, W. Trzeciakowski, INE PAN, Poltext, Warszawa 1997, s. 9.

¹⁹ Podobne zdanie wyraża D. Rosati. Zob.: D. Rosati, *Polska droga do rynku*, PWE, Warszawa 1998, s. 9.

kowe dominanty, jak np.: W. Wilczyński – rolę pieniądza²⁰, L. Balcerowicz – reżim przedsiębiorczości²¹. Wyróżnienie dwóch podstawowych charakterystyk systemu ekonomicznego w definiowaniu transformacji gospodarczej podkreśla i szerzej opisuje J. Kornai²² jak również S.G. Kozłowski²³. Głębsza analiza tych zagadnień prowadzi M. Bałtowskiego i M. Miszewskiego do wyodrębnienia w ramach charakterystyki własnościowej systemu ekonomicznego dwóch komponentów, tj.: struktury własności i praw własności, a w ramach mechanizmu regulacji: zasad koordynacji i instytucji sfery regulacji²⁴. Struktura własności to udziały form własności w systemie gospodarczym, natomiast prawa własności to między innymi zasady dotyczące możliwości wyboru przez właściciela najbardziej efektywnych form wykorzystania zasobów. Warto zwrócić uwagę na fakt, że dla pierwszego komponentu ważna jest nie tylko relacja własności publicznej i prywatnej, ale także dziedziny pozostające w obrębie danej własności²⁵. Z kolei zasady koordynacji to ujęte w przepisy i powszechnie stosowane sposoby określania cen, kursów walut, podaży, popytu itp., a instytucje mają zapewnić skuteczne funkcjonowanie sfery regulacji poprzez tworzenie procedur regulacyjnych, koordynację oraz zmniejszanie niepewności właściwej dla działalności gospodarczej. Taki podział w ramach mechanizmu regulacji prezentują w swoich pracach tacy autorzy jak J. Kornai i L. Balcerowicz²⁶.

W obu przypadkach charakterystyk systemu ekonomicznego pojawia się kwestia aktywnego oddziaływania ze strony państwa. W prezentowanej pracy przyjęto pogląd, że państwo jest odpowiedzialne za szybkie wyznaczenie i przypisanie instytucjom (sformalizowanym i niesformalizowanym, poprzez ich przekształcenie i kreowanie) funkcji właściwych dla rozwiniętych systemów ekonomicznych.

Bazująca na strukturze własnościowej i mechanizmie regulacji teoria transformacji gospodarczej posiada walory poznawcze, dlatego też jest częścią ekonomii pozytywnej. Opisuje ona i wyjaśnia transformację jako zjawisko gospodarcze. Aspekt użyteczny można dostrzec w przypadku analizy różnicowa-

²⁰ *Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego*, (red.) W. Wilczyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań 1992, s. 14.

²¹ L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 124.

²² J. Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton 1992, s. 27–31.

²³ S.G. Kozłowski, *Systemy ekonomiczne...*, op. cit., s. 10–11.

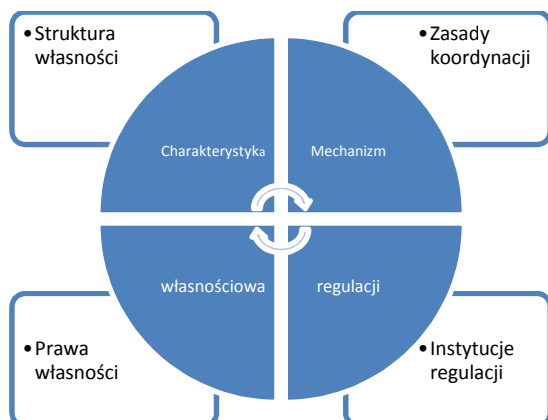
²⁴ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 53–55.

²⁵ L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm...*, op. cit., s. 87.

²⁶ J. Kornai, *Anti-equilibrium. Teoria systemów gospodarczych. Kierunki badań*, PWN, Warszawa 1973, s. 78; L. Balcerowicz, *Systemy gospodarcze. Elementy analizy porównawczej*, SGH, Warszawa 1993, s. 28.

nia tempa przemian w różnych transformujących się krajach oraz patologii i naturalnych ułomności powstałych systemów²⁷.

Rysunek 1.1. Komponenty charakterystyki własnościowej systemu ekonomicznego i mechanizmu regulacji

Źródło: M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 53–55.

Rozumienie transformacji gospodarczej – jako kategorii polityki gospodarczej – skłania do objaśniania tego, jaka ona powinna być, a nie jaka jest. Odbywa się to poprzez pryzmat celów polityczno-gospodarczych, w tym zwłaszcza rozwoju gospodarczego. Dla D. Filara postrzeganie transformacji gospodarczej jako kategorii ekonomii normatywnej stanowi odwołanie się do transformacyjnej polityki gospodarczej, a pogląd ten należy uznać za słuszny²⁸.

Jak wskazano za S. Fischerem i A. Gelbem, transformacja jako kategoria systemu ekonomicznego obejmuje proces zmian własnościowych, deregulacji, powstawania i rozwoju rynków, deflacji, demonopolizacji, denacjonalizacji, restrukturyzacji i tworzenia nowych instytucji gospodarczych. Natomiast w ujęciu polityki gospodarczej transformacja obejmuje dodatkowo takie zagadnienia, jak: cele transformacji, docelowy model gospodarki, instrumenty polityki transformacyjnej oraz jej uwarunkowania społeczno-polityczno-gospodarcze. Ponownie prowadzą one do określenia niezbędnej roli państwa w procesie transformacji.

Pojmowanie transformacji gospodarczej jako kategorii teorii systemów ekonomicznych oraz polityki gospodarczej, skłania do próby jej umiejscowienia w nauce ekonomii. Pierwsze ujęcie odnosiło się do walorów poznawczych i ekonomii pozytywnej, drugie natomiast – do ekonomii normatywnej. Niewątp-

²⁷ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 26.

²⁸ D. Filar, *Ekonomiczno-społeczna transformacja postsocjalistyczna*, [w:] *Ekonomia wobec zagadnień transformacji*, (red.) Z. Hockuba, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1993, s. 17.

liwie transformacja gospodarcza nie poddaje się wyjaśnieniu zgodnie z tradycyjnym ujęciem teorii, ukierunkowanej na analizę stanów równowagi (choć oczywiście pojawiały się takie próby²⁹). Częściej wykorzystywano podejścia cząstkowe nowej teorii instytucjonalnej, teorii prawa własności, kosztów transakcyjnych, publicznego wyboru, poszukiwania renty czy też teorii regulacji. Szerszej perspektywy dostarczyła teoria ordoliberalizmu, rozwijana za W. Euckenem, opisująca transformację gospodarczą jako zmianę porządku, tj. zastąpienie starego porządku nowym, istotnie odmiennym porządkiem. Słusznie nie przyjęły się natomiast poglądy opisujące transformację gospodarczą w ramach ekonomii przejścia czy tranzytologii³⁰. Stąd przy braku istnienia ukształtowanej odrębnej teorii transformacji, najbardziej zasadne jest zwrócenie się do koncepcji O. Blancharda³¹, G. Rolanda³² czy też T. Mickiewicza³³, które istotnie zbliżają się do takiego ujęcia, nie dostarczając jednak, zgadzając się ze zdaniem P. Murella, nie tylko całościowego obrazu, ale także jednoznacznych wskazań do działania³⁴.

1.2. Cechy transformacji gospodarczej i wyznaczniki jej celów

Transformacja systemowa to zespół wzajemnie warunkujących się procesów, będąca nierozzerwalną i stale ewoluującą całością. W ocenach transformacji systemowej często wyrażana jest opinia, że jej przebieg odbywa się w sposób spontaniczny, a na pewno różny w różnych krajach, co potwierdzają dokonywane analizy porównawcze³⁵. Wydaje się, że stwierdzenie to ma uwypuklać zna-

²⁹ P.G. Hare, *From Central Planning to Market Economy*, „The Economic Journal” 1990, nr 100, s. 581–595.

³⁰ Z. Hockuba, *Transformacja jako zmiana porządku ekonomicznego*, [w:] *Transformacja gospodarki postkomunistycznej a teoria ekonomii*, (red.) J. Winiecki, „Zeszyt Towarzystwa Ekonomistów Polskich” 2000, nr 5, s. 18; M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 30; Z. Poliński, *Prawidłowości transformacji systemów ekonomicznych*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003, s. 15.

³¹ O. Blanchard, *The Economics of Post-communist Transition*, Oxford University Press, Oxford–New York 1997, s. 45–50.

³² G. Roland, *Transition and Economics: Politics, Markets and Firms*, The IMT Press, London 2000, s. 54–56.

³³ T. Mickiewicz, *Economic Transition in Central Europe and the CIS*, Palgrave–McMillan, New York–London 2005, s. 238–241.

³⁴ P. Murell, *Evolution in Economics and in the Economic Reform of the Centrally Planned Economies*, University of Maryland, College Park 1991, s. 1–27, <http://econweb.umd.edu/~murrell/articles/Evolution%20in%20Economics.pdf> [30.06.2012].

³⁵ J. Wilkin, *Jaki kapitalizm, jaka Polska?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 69; M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 32.

czące ograniczenie przewidywalności tego przebiegu. W konsekwencji możliwe jest jedynie wskazanie warunków i czynników wpływających na ten proces oraz formułowanie hipotez co do przebiegu zjawisk składających się na niego. Ponadto aspekt spontaniczności zmian należy odnieść bardziej do transformacji ustrojowej niż do transformacji gospodarczej. Niewątpliwie cechą transformacji gospodarczej jest przerwanie ciągłości procesów rozwojowych i przemian ustrojowych³⁶. Przy istnieniu pewnej luki teoretycznej w ekonomii³⁷, transformacja gospodarcza – jako zjawisko jednorazowe, zasadniczo niepowtarzalne – jest zjawiskiem unikalnym. Szerzej rzecz ujmując, transformacja, powodując zerwanie ciągłości systemowej i instytucjonalnej, wiąże się z ustanowieniem nowego ładu gospodarczego, przy kluczowej w tym względzie roli państwa, zgodnie z teorią ekonomii ordoliberalnej W. Euckena. Jeżeli bowiem wyróżnikami ładu gospodarczego są: własność środków produkcji, dominujące typy relacji rynkowych, przeważająca forma przedsiębiorstw, podstawowe zasady systemu gospodarczego, zasady ustalania cen oraz formy gospodarki pieniężnej³⁸, to przedstawiona dotychczas analiza istoty oraz cech transformacji wskazuje, że odpowiadają one tym właśnie dominantom.

Cechami transformacji systemowej są: szeroki zakres, skala i złożoność wzajemnych relacji o charakterze politycznym, gospodarczym i społecznym. Wiele aspektów podejmowanych zmian, ale ujmowanych odrębnie, posiada swoje odzwierciedlenie (odpowiednik) w doświadczeniach różnych krajów. Cechą transformacji systemowej jest równoczesność występowania radykalnych zmian, które tworzą obraz wielu transformacji równoległych. Jak wskazuje J.M. Nelson i A. Budnikowski, równoczesna liberalizacja polityczna i ekonomiczna, wprowadzana w sposób zamierzony i szybki, jest zasadniczo nowym eksperymentem w skali światowej³⁹. W ujęciu zmian samego systemu ekonomicznego jest ona dokonywana zarówno w zakresie dominującej formy własności, jak i dominującego mechanizmu alokacji, dlatego też można postawić wniosek, że pojęcie transformacji równoległych odnosi się również do samego systemu ekonomicznego.

³⁶ G.W. Kołodko, *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacyjna*, Poltext, Warszawa 1999, s. 81.

³⁷ Z. Hockuba, *Droga do spontanicznego porządku. Transformacja gospodarcza w świetle teorii regulacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 21.

³⁸ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 62–63; T.T. Kaczmarek, *Zasady porządku w gospodarce rynkowej*, Difin, Warszawa 2004, s. 47.

³⁹ J.M. Nelson, J. Kochanowicz, K. Mizsei, O. Muñoz, *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*, Transaction Publishers, New Brunswick 1994, [w:] *Dynamika transformacji polskiej gospodarki. Tom I...*, op. cit., s. 137; A. Budnikowski, *Transition from a Centrally Planned to the Market Economy: The Case of Poland*, „Technological Forecasting and Social Change. An International Journal” 1992, nr 41.

Na szczególną cechę transformacji zwraca uwagę J. Szomburg, wskazując konieczność reformy już istniejących struktur, a nie tylko budowy nowych – jako następstwo dokonanego rozwoju niewłaściwie ukierunkowanego⁴⁰. Stąd też podnoszonym w pracy problemem staje się nie tylko wybór wariantu systemu (ładu instytucjonalnego), ale także zapewnienie zdolności do kontynuowania rozpoczętego procesu zmian, który posiada bezprecedensowy charakter⁴¹.

Cechą gospodarki światowej jest akcentowanie znaczenia międzynarodowych standardów jakości. Staje się ona podstawowym kryterium decydującym o konkurencyjności podmiotów, a dalej – całej gospodarki. Transformacja gospodarcza ze swojej istoty wiąże się z procesami restrukturyzacji, prywatyzacji oraz otwarciem na napływ kapitału. Uznano, że poprzez te procesy jest kształtowana nowa struktura gospodarki, mająca przynieść poprawę jej konkurencyjności. Obecnie jest ona oceniana poprzez poziom adaptacji przedsiębiorstw do rynków w procesie integracji regionalnej, a szerzej – poprzez zdolność konkurencyjną. W okresie transformacji gospodarczej silną barierą konkurencyjności są czynniki instytucjonalne, dlatego zmiany w tym obszarze są równie istotne jak pozostałe czynniki wskazywane przez International Institute for Management Development⁴² (w postaci wyników gospodarczych, efektywności przedsiębiorstw i rozwoju infrastruktury). W niniejszej pracy przyjęto, że transformacja przedsiębiorstw w kierunku zwiększenia ich zdolności konkurencyjnej buduje mikroekonomiczną podstawę konkurencyjności całej gospodarki, stanowiąc cechę transformacji gospodarczej⁴³.

Poszczególne obszary transformacji gospodarczej charakteryzują się odmienną i zróżnicowaną adaptacyjnością, elastycznością oraz zmiennością w czasie, co oznacza trudności nie tylko w opisie przebiegu zmian, ale przede wszystkim w przewidywaniu ich efektów. Zatem w takich warunkach konieczne jest formułowanie propozycji dotyczących celów, metod i instrumentów wprowadzanych zmian oraz tempa ich realizacji⁴⁴. Patrząc na transformację gospodarczą z punktu widzenia teorii systemów ekonomicznych, jej cel wynika z istoty transformacji – chodzi o ustanowienie nowego ładu gospodarczego – nie wymagając dalszej analizy. Natomiast zwrócenie się ku polityce gospodarczej skłania do

⁴⁰ J. Szomburg, *Jaki kapitalizm w Polsce?*, „Przegląd Polityczny” 1993, numer specjalny, s. 7–8; *Dynamika transformacji polskiej gospodarki. Tom I...*, op. cit., s. 137–138.

⁴¹ Z. Sadowski, *Transformacja a perspektywy rozwoju gospodarczego Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, nr 2, s. 29.

⁴² Badając czynniki konkurencyjności, instytut ten opracowuje rankingi krajów, które są publikowane w: *The World Competitiveness Yearbook*. Por. także: *Adaptacja polskich przedsiębiorstw do rynku Unii Europejskiej*, (red.) J. Kotowicz-Jawor, Key Text, Warszawa 2008, s. 7–10.

⁴³ Por. także: D. Drabińska, *Rola konkurencji w transformacji*, [w:] *Transformacja systemowa w Polsce*, (red.) K. Żukrowska, SGH, Warszawa 2010, s. 486–490.

⁴⁴ J. Wilkin, *Jaki kapitalizm...*, op. cit., s. 25.

prześledzenia poglądów formułowanych odnośnie do celów transformacji gospodarczej. Twórca i animator takich zmian w Polsce, L. Balcerowicz, nie wypowiada się szeroko o celach transformacji gospodarczej, zamykając je w ogólnym pojęciu wskazującym na przejście do otwartego reżimu przedsiębiorczości, który cechuje się swobodą wyboru⁴⁵ i prowadzi do zmiany struktury własności na kapitalistyczną⁴⁶. W podobny sposób wypowiada się M. Nasiłowski, zawierając nadrzędny cel w sformułowanej przez siebie i przywołanej wcześniej definicji transformacji.

W. Trzeciakowski, zmierzając w tym kierunku, stwierdza, że podstawowym celem dokonywanej transformacji w Polsce jest znalezienie takich rozwiązań systemowych, aby siły rynkowe możliwie najlepiej służyły rozwojowi⁴⁷. W miarę bowiem postępu procesów transformacyjnych, jak wskazuje D. Hübner, głównym celem dokonywanych zmian staje się zapewnienie efektywnego i stabilnego rozwoju gospodarki i państwa⁴⁸. Jeśli tak formułuje się cel nadrzędny transformacji, to należy równocześnie określić warunki, jakie powinna spełniać przyjęta strategia rozwoju. Odnoszą się one do określenia takich zadań, które spowodują, że owe siły rynkowe będą najlepiej służyć rozwojowi, będą spójne i pozbawione cech patologicznych. Ponadto konieczne jest wskazanie tych obszarów i procesów, które wymagają aktywnej polityki, jej korekt i wsparcia ze strony państwa. Pojawia się zatem problem wyboru wzorca systemu docelowego⁴⁹. W celu ograniczenia zagrożenia występującego przy dokonywanym przejściu systemowym i wynikającego z pustki teorii oraz trudności powiązania ze sobą wzajemnie ograniczających się procesów cząstkowych składających się na transformację, formułuje się następujące propozycje: zachowania kanonów transformacji (zgodnie z tzw. konstytucją ekonomiczną R. Dahrendorfa⁵⁰), łączenia wprowadzanego ładu gospodarczego z systemem politycznym oraz zapewnienia ciągłości zmian. We wszystkich przypadkach widoczna jest – wyróżniona jako pogląd wyrażony w pracy – inicjująca i stabilizująca rola państwa,

⁴⁵ L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm...*, op. cit., s. 125–128.

⁴⁶ Por.: W. Janasz, *Determinanty rozwoju przedsiębiorczości w okresie transformacji systemowej*, ZN Uniwersytetu Szczecińskiego nr 397, Szczecin 2005, s. 5–22.

⁴⁷ W. Trzeciakowski, *Teoretyczne przesłanki i założenia transformacji systemowej polskiej gospodarki*, referat na sesję Rady Strategii Społeczno-Gospodarczej nt.: *Jaki kapitalizm? Modelowe trendy i kierunki polityki*, Warszawa 1996, s. 12 (maszynopis powielony).

⁴⁸ D. Hübner, *Ekonomia polityczna wzrostu: przypadek strategii dla Polski*, INE PAN, Warszawa 1995, s. 24.

⁴⁹ Tzn.: wybór rodzaju gospodarki rynkowej, dążenie do samoregulacji rynku czy regulacji rynku przez państwo, wdrażanie zmian „szokowo” czy też „gradualnie”, kształtowanie odpowiedniej struktury własnościowej gospodarki itp.

⁵⁰ M. Federowicz, *Trwanie i transformacja. Ład gospodarczy w Polsce*, IFiS PAN, Warszawa 1992, s. 155–160; Z. Sadowski, *Jaki kapitalizm?*, referat na sesję Rady Strategii Społeczno-Gospodarczej nt.: *Jaki kapitalizm? Modelowe trendy...*, op. cit., s. 11–12.

postrzegana jednak poza relacjami opisanymi teorią neoklasyczną i teorią interwencjonizmu.

Obecne są także próby dookreślenia celów transformacji gospodarczej, ale oprócz wskazania na zmianę struktury własności i mechanizmu alokacji są one z reguły zorientowane na szczegółowe cele początkowego okresu transformacji, czyli zapewnienia stabilizacji ekonomicznej. Przykładem mogą być: przywrócenie wewnętrznej równowagi, redukcja zadłużenia czy też reforma budżetowa⁵¹. W podobny sposób cele szczegółowe transformacji gospodarczej formułuje J. Kornai, umiejscawiając je w obszarze swobody działalności, wymienialności waluty krajowej oraz w aktywnej polityce regulacyjnej państwa (jako gwaranta swobód i otwartości gospodarki)⁵².

Na stan rozwiązań i propozycji w zakresie celów transformacji wpłynął niewątpliwie brak ukształtowanej, odrębnej teorii transformacji⁵³. Wobec powyższego przypadku formułowania celów transformacji gospodarczej autorzy odwołują się najczęściej do celów krótkookresowej polityki ekonomicznej jak również długookresowej strategii wzrostu gospodarki⁵⁴, właściwych dla gospodarek rozwiniętych, ustabilizowanych. W tym miejscu należy także przypomnieć poglądy reprezentowane przez przywołanego już Z. Hockubę, wskazującego na niemożność kształtowania według świadomego planu procesu transformacji, lecz instytucjonalnych ram, w których on przebiega⁵⁵. Takie stwierdzenie podważa w ogóle sens formułowania celów transformacji i nie jest poglądem akceptowanym w prezentowanej pracy.

Według M. Bałtowskiego i M. Miszewskiego formułowanie celów transformacji gospodarczej wiąże się ściśle z modelem docelowym gospodarki. Stąd można albo najpierw określić model i z niego wyprowadzać cele transformacji, albo wyznaczyć cele polityki transformacyjnej, analizując, do jakiego rozwiązania modelowego one doprowadzą⁵⁶. Należy jednak odróżniać standard gospodarki rynkowej jako systemu, od składników polityki gospodarczej, co często nie jest zachowane w poglądach wielu autorów⁵⁷.

⁵¹ A. Matysiak, *Dwa modele transformacji systemowej*, [w:] *Od i do gospodarki rynkowej*, (red.) W. Jarmołowicz, J. Orczyk, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1992, s. 107; L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm...*, op. cit., s. 285.

⁵² J. Kornai, *Stabilizacja i wzrost w procesie transformacji: przypadek gospodarki węgierskiej*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1998, s. 72–74.

⁵³ J. Wilkin, *Jaki kapitalizm...*, op. cit., s. 65.

⁵⁴ *Dynamika transformacji polskiej gospodarki. Tom I...*, op. cit., s. 49.

⁵⁵ Z. Hockuba, *Droga do spontanicznego porządku...*, op. cit., s. 48.

⁵⁶ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 45–46.

⁵⁷ Por.: A.K. Koźmiński, *Jaki kapitalizm dla Polski?*, [w:] *Polski ustrój społeczno-gospodarczy. Jaki kapitalizm?*, Raport nr 22, (red.) J. Mujżel, B. Fiedor, S. Owsiak, E. Mączyńska, RSSG, Warszawa 2003, s. 22–29.

Próbie systematyzacji poglądów dotyczących podstawowych celów transformacji gospodarczej w Polsce przedstawiono na rysunku 1.2. Pierwsze cztery cele są wyróżnikiem dokonywanej zmiany systemu ekonomicznego, a kolejne dwa odnoszą się do polityki gospodarczej, implikując zadania dotyczące określenia długookresowej strategii rozwoju gospodarki – otwartej gospodarki rynkowej posiadającej zdolność do trwałego rozwoju. Pozostałe, wskazane wcześniej cele – w postaci poprawy równowagi makroekonomicznej, redukcji zadłużenia, reformy budżetowej czy wymienialności waluty krajowej – stanowią cele właściwe dla początkowego okresu transformacji, które mają zapewnić stabilizację gospodarczą i które są determinowane jej warunkami wstępnymi.

Rysunek 1.2. Podstawowe cele transformacji gospodarczej w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Mając zatem na względzie wymiar dokonywanej zmiany systemu ekonomicznego oraz polityki gospodarczej, za procesy służące realizacji celów szczegółowych transformacji gospodarczej (opisujące i kształtujące jej przebieg oraz efektywność podmiotów i gospodarki) uznano:

- przemiany strukturalne,
- wzrost konkurencyjności,
- restrukturyzację,
- poprawę bezpieczeństwa finansowego (kondycji finansowej),
- kreowanie wartości.

Ostatni z nich – ze względu na uznanie wartości za najbardziej bogatą w treść ekonomiczną formę przejawiania się efektywności, jej pomiaru i cel funkcjonowania przedsiębiorstw – jest opisywany i kształtowany przez pierwsze cztery wymienione procesy.

1.3. Uwarunkowania procesu zmian a model transformacji i docelowy kształt systemu

Opracowanie docelowej wizji funkcjonowania nowego systemu ekonomicznego, jak wskazano wcześniej, jest kluczowe dla określenia celów transformacji gospodarczej oraz sposobu realizowania przemian. Ma to istotny wpływ na to, jaki kapitalizm oraz jaki wariant systemu ekonomicznego (ładu instytucjonalnego) winien być budowany. Z. Sadowski wskazuje, że nie można wyznaczyć ostatecznego kształtu ładu instytucjonalnego. Istnieje tylko pewna koncepcja kierunkowa (bazowa), jaką jest dążenie do budowy nowoczesnego systemu kapitalistycznej gospodarki rynkowej wraz z systemem społeczeństwa obywatelskiego, a koncepcję tę należy traktować jako proces. Nie można jednak przewidzieć a priori, a tym bardziej zaprogramować w czasie wszystkich czynników wpływających na ten proces⁵⁸. Stąd też należałoby raczej mówić o kierunkach zmian, a nie o ścisłym modelu docelowym. W rozważaniach tych uwiadamia się wątek, który podkreśla fakt, że gospodarka rynkowa występuje w różnych odmianach. Nie stanowi ona monolitu systemowego, ponieważ identyczne cechy ustrojowe nie niwelują możliwości istnienia różnic systemowych w zasadach funkcjonowania gospodarki, jej instytucjach, uprawnieniach decyzyjnych czy w podejściu do mechanizmu rynkowego oraz roli państwa⁵⁹. Wiedza o gospodarce rynkowej, jej typach, charakterze, cechach i ewolucji winna niewątpliwie ułatwiać konieczne wybory w okresie transformacji. Jednak podlegają one silnemu wpływowi czynników pozaekonomicznych, czego przykładem jest ustalenie zakresu ingerencji państwa w gospodarkę.

Analizując uwarunkowania procesu transformacji gospodarczej wskazać można na ich trzy grupy: początkowe warunki gospodarcze i społeczno-polityczne, uwarunkowania i wydarzenia zewnętrzne oraz politykę gospodarczą. Zarówno warunki początkowe, jak i uwarunkowania zewnętrzne nie podlegają świadomemu kształtowaniu, w przeciwieństwie do polityki gospodarczej, której tę cechę można przypisać. Zakres i stopień tego kształtowania jest zależny od uwarunkowań natury ekonomicznej, społecznej i politycznej. W konsekwencji oznacza to, że występuje „złożona sieć wzajemnych oddziaływań”, z elementami przypadkowości.

W polityce gospodarczej należy brać pod uwagę jej zmienność w takich wymiarach, jak szybkość podjęcia realizacji, rozkład w czasie i tempo realiza-

⁵⁸ Z. Sadowski, *Jaki kapitalizm? ...*, op. cit., s. 11.

⁵⁹ W. Wilczyński, *Jaki kapitalizm? Modelowe trendy i kierunki polityki – próba odpowiedzi*, referat na sesję Rady Strategii Społeczno-Gospodarczej nt.: *Jaki kapitalizm? Modelowe trendy...*, op. cit., s. 4–5, 8.

cji⁶⁰. Tworzą one zbiór wielu teoretycznych wariantów polityki gospodarczej, na tle których rysuje się zasadnicze rozgraniczenie między podejściem gradualnym a wariantem radykalnym. Wskazane wymiary polityki gospodarczej tworzą jedno z kryteriów podziału strategii transformacji⁶¹ – drugim jest sposób przeprowadzania prywatyzacji⁶². Wariant radykalny gospodarczej polityki transformacyjnej także przebiega w etapach⁶³. Jest to naturalnie efekt wolniejszego tempa przebudowy instytucjonalnej, aniżeli tempa podejmowanych działań stabilizacyjnych i liberalizacyjnych. Ponadto występuje zjawisko wyczerpywania się początkowego kapitału politycznego, dającego przyzwolenie na wprowadzenie radykalnych zmian.

Strukturę procesu transformacji gospodarczej, analizę jej etapów, sekwencji i tempa zmian można zatem zaprezentować na trzech poziomach, z których ostatni jest przedmiotem zainteresowania i oceny w pracy⁶⁴. Są to następujące poziomy:

- związków między sferą gospodarki, polityki i świadomości społecznej,
- przebudowy struktury systemu ekonomicznego,
- zmian w wewnętrznych elementach struktury.

Szeroka problematyka transformacji i zróżnicowane poglądy wielu autorów skłaniają do syntetycznego, krótkiego ujęcia jej cech z punktu widzenia przemian dokonujących się w gospodarce polskiej. Zmierza to do zdefiniowania modelu wprowadzanych zmian. Ogólnie ujmując, pojęcie modelu ekonomicznego obejmuje zachodzące w systemie gospodarczym związki, które mogą przybrać różne formy⁶⁵. K. Żukrowska wskazuje, że zasady tworzenia modeli eko-

⁶⁰ Szybkość podjęcia realizacji – odnosi się do okresu, jaki upływa między zmianą polityczną a rozpoczęciem zmian gospodarczych. Rozkład w czasie – opisuje czas trwania wyróżnionych trzech typów (obszarów) polityki gospodarczej, tj. stabilizacji, liberalizacji i przebudowy instytucjonalnej. Tempo realizacji – opisuje prędkość wdrażania każdego z wyróżnionych obszarów (por.: L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm...*, op. cit., s. 178 i 182).

⁶¹ J. Kleer, *Drogi do gospodarki rynkowej. Na marginesie doświadczeń transformacyjnych w Niemczech Wschodnich, Polsce i Rosji*, Scholar, Warszawa 2003, s. 26.

⁶² H. Sobolewski, *Determinanty i procedury przekształceń własnościowych przedsiębiorstw państwowych. Dwie dekady prywatyzacji*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań 2011, s. 54–101; M. Bałtowski, *Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 15–25; D. Piątek, *Geneza i koncepcje transformacji gospodarczej*, [w:] *Liberalne przesłanki polskiej transformacji gospodarczej*, (red.) W. Jarmołowicz, K. Szarzec, PWE, Warszawa 2011, s. 66–67.

⁶³ Pierwszy etap obejmuje głównie liberalizację i stabilizację, a gospodarka ma charakter systemu mieszanego, natomiast w drugim etapie następuje umocnienie zdobyczy etapu pierwszego i przejście do kapitalistycznej gospodarki rynkowej oraz jej zinstytucjonalizowanie.

⁶⁴ J. Wilkin, *Jaki kapitalizm...*, op. cit., s. 70.

⁶⁵ G. Bannock, R.E. Baxter, E. Davis, *The Penguin Dictionary of Economics*, 4th ed., Penguin Books, Harmondsworth 1987, s. 274.

nomicznych są utożsamiane przez autorów z teoriami ekonomicznymi⁶⁶, a niektórzy podnoszą, że modele te są bardziej skomplikowane niż opisywana przez nie rzeczywistość. Częściej jednak, tak jak wykazał M. Gärtner, model określa się jako uproszczenie rzeczywistości dla potrzeb analizy i odbiorców⁶⁷, które nie obejmuje wszystkich jej aspektów. A. Smoluk – przywołując słowa H. Theila – wskazał, że prawa ekonomiczne wyrażają się w większości przypadków w dość prostej formie⁶⁸, a na potrzeby modelowania eliminowane są informacje mające niewielkie znaczenie, co pozwala skoncentrować się na zasadniczych cechach rzeczywistości ekonomicznej. Poglądy te znajdują odzwierciedlenie w prowadzonym w pracy procesie badawczym.

W przypadku transformacji systemowej przyjęto, że model jest opisem związków między podjętymi działaniami opisanymi kluczowymi procesami a spodziewanymi i zweryfikowanymi skutkami. Natomiast sposób rozpowszechnienia zastosowanego modelu przybiera postać strategii. Modele transformacji są klasyfikowane w literaturze przedmiotu z użyciem wielu kryteriów, tj.: czasu trwania, dynamiki zmian, rodzaju stosowanych rozwiązań, stopnia instytucjonalizacji. Ich szczegółowego przedstawienia wraz z analizą skuteczności dokonała K. Żukrowska, co pozwala także na określenie rodzaju polskiego modelu transformacji (por. rysunek 1.3.).

Z zagadnieniem celów i modeli transformacji wiąże się dylematy, dysharmonie i wątpliwości decyzyjne w przebiegu transformacji gospodarczej. M. Bałtowski i M. Miszewski wskazują na dwie podstawowe ich przyczyny, tj.: nie-spójność czynników sprawczych i niewspółmierność dynamiki strukturalnej⁶⁹. Pierwsza przyczyna wskazuje na państwo (jako główny czynnik sprawczy transformacji gospodarczej) i jego politykę gospodarczą. Druga przyczyna odnosi się do zróżnicowania tempa transformacji gospodarczej i transformacji ustrojowej, przy występowaniu także sprzeczności celów. Pogląd ten w pełni odpowiada założeniom przyjętym w pracy. W prowadzonej dyskusji jest również miejsce dla poglądów całkowicie negujących program polityki gospodarczej państwa – jako wprowadzany niezgodnie z zasadą organicznego rozwoju struktur i instytucji w ramach ładu spontanicznego F. von Hayeka, właściwą dla samoformującego się kapitalizmu⁷⁰.

⁶⁶ *Transformacja systemowa w Polsce*, (red.) K. Żukrowska..., op. cit., s. 283.

⁶⁷ M. Gärtner, *A Primer in European Macroeconomics*, Prentice Hall, London 1997, s. 20.

⁶⁸ Zdaniem R. Gilpina, wyjaśniając pewne zdarzenia, model mimo wszystko opiera się na teorii ekonomicznej. Por.: R. Gilpin, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton 2001, s. 50; A. Smoluk, *Modalność i prognozy*, „Przegląd Statystyczny” 1998, nr 45, s. 11.

⁶⁹ M. Bałtowski, M., Miszewski, *Transformacja gospodarcza...*, op. cit., s. 97.

⁷⁰ Por.: F. von Hayek, *Konstytucja wolności*, Wers, Warszawa–Wrocław 1987, s. 94; T. Kowalik, *Zmiana ustroju – wielka operacja czy proces społeczny*, [w:] *Spółczesność uczestnicząca, gospo-*